

Arhe XIII, 26/2016
UDK 81:1 Herder J.
Originalni naučni rad
Original Scientific Article

MILENKO A. PEROVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

HERDEROVA FILOZOFIJA JEZIKA

Sažetak: U radu se analizira Herderova *Rasprava o porijeklu jezika*. Autor određuje Herderovo mjesto u povijesti filozofije jezika. Suprotno većini autora koji su se bavili recepcijom i kritikom Herderove filozofije jezika, zaključuje da je Herder prvi mislilac koji porijeklo jezika nalazi u slobodnoj duhovnoj biti čovjeka. S te pozicije Herder provodi kritiku teološkog, naturalističkog i konvencionalističkog shvatanja pitanja o porijeklu jezika te utemeljuje vlastiti ontološki obrt od glotogonije prema filozofiji jezika u genuinom smislu.

Ključne riječi: Herder, porijeklo jezika, Kondijak, Ruso, Zismilh, Maupertius, filozofija jezika

Filozofsko raspravljavanje o biti jezika u tradiciji filozofije prevalilo je dugi put od rubnog filozofskog pitanja do jedne od centralnih tema filozofije.² Obrt u filozofskom odnosu prema pitanju o jeziku događa se u epohi prosvjetiteljstva. Među prosvjetiteljskim filozofima i lingvistima jezik počinje sticati samostalno značenje te postaje predmetom tematskih filozofskih pita-

---

1 E-mail adresa autora: perovic@ff.uns.ac.rs

2 Srazmjerno kasno se u toj tradiciji javlja izraz „filozofija jezika“. Vezuje se za autore kao što su: Житецкий, Павел Игнатьевич (1900), *Гумбольд в истории философского языкознания*, Вопросы философии и психологии, Москва, 1900. - Год XI, кн. I; Marty, Anton (1910), *Zur Sprachphilosophie. Die „logische“, „lokalistische“ und andere Kasustheorien*, Niemeyer, Halle an der Saale; Vossler K. (1925), *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*, München; Funke, Otto (1928), *Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie*, Bern; Волошинов, Валентин Николаевич (1929), *Марксизм и философия языка*, Ленинград. U novovjekovnoj racionalističkoj i empirističkoj filozofiji pitanje o jeziku nije bilo u središtu filozofskog interesa. Refleksije o jeziku spadale su u „gramatiku, retoriku ili poetiku“, jer mu nije dodjeljivana konstitutivna uloga u mišljenju. Vidi o tome: Gaier, Ulrich (1992), *Johann Gottfried Herder (1744-1803), Sprachphilosophie/Philosophy of Language/La philosophie du Langage*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, S. 343 U skladu s tim, jezik je bio uvijek postavljan u zavisnu funkciju u sveobuhvatnom kontekstu te je bio tretiran „magisch als Träger göttlicher und kosmischer Energien“ ebd. (S. 344) ili se u logici i spoznajnoj teoriji ukazivalo na njegovu funkciju kao Merk- und Mitteilungszeichen, ebd. (S. 344).

nja. Korijen toga obrta treba tražiti u generalnoj prosvjetiteljskoj intenciji da se čovjek dovede u samo središte kako prirodne, tako i povijesne zbiljnosti, između ostalog i na temelju uvjerenja da jezik konstituira bit čovjeka.

Kakav je vodeći prosvjetiteljski karakter pitanja o jeziku? Naspram naturalističke metafizike Novoga vijeka, prosvjetiteljski filozofi i lingvisti ne pitaju o *štostvu* jezika. Pitanje *šta* je jezik na predmnijevajući način drže se riješenim. Oni pitaju *kako* jezik funkcionira i *kako* jezik nastaje i razvija se.³ U vodećim strujama francuskog prosvjetiteljstva odgovor na pitanje *kako* jezik funkcionira traži se u okviru teorije *opšte lingvistike*. Odgovor na pitanje *kako* jezik nastaje i razvija tematski se ispituje u teorijama o *izvoru jezika*. Opšta lingvistika traga za opštim principima jezika u njegovoj morfološkoj i semantičkoj strukturi. U teorijama o izvoru jezika – jezik uopšte (*le langage*, njem. *Sprache*), ne u smislu pojedinačnog jezika (*langue*, njem. *Einzelsprache*) – pokušava se tumačiti na racionalni način. Jezik se shvata kao djelo unutrašnje evolucije. U materijalnom i sadržinskom smislu, ona je uređeni niz razvojnih stadija koje vodi unutrašnja svrha kretanja od jednostavnijih do kompleksnijih oblika. Evolutivno najjednostavnije stanje jezika uzima se ujedno kao ono „prvo“ u povijesnom smislu. Tako se u promišljanje jezika uvodi povijesna perspektiva.

Euđenio Košeriu je rekonstruirao prosvjetiteljski način istraživanja jezika: „U razvoju jezika od prostog prema kompleksnijem treba se dokumentovati napredak ljudske evolucije – od izvornog životinjskog stanja do potpune racionalnosti. Analogno, to vrijedi i za određenje funkcija i struktura jezika. Kao i kod mnogih drugih predmeta, prosvjetiteljskim duhovima jezik ne važi više kao tajanstven fenomen... Oni hoće potpuno osvijetliti principe strukture, funkcije i nastanka jezika. Razvoj se pri tom objašnjava iz strukture. Jezik se može potpuno analizirati i izvoditi kao misaoni predmet iz opštih principa bez obzira da li se radi o bitku ili o postajanju. Ovo uvjerenje povezuje zastupnike oba glavna pravca francuske teorije jezika 18. vijeka, teorije *opšte gramatike* i teorije o *izvoru jezika*“.⁴ Jedni i drugi jednako postupaju na deduktivni i „konstruktivistički“ način. Jezik objašnjavaju iz opštih principa, prema uvjerenju da se bit jezika može dokučiti navođenjem i dokazivanjem hipoteza o njegovom nastanku, odnosno, hipoteza o tome kako je mogao biti stvoren („konstruktivizam“). Teoretičari izvora jezika u osnovu svojih istraživanja stavljaju hipotezu o najprostijim elementima jezika i proizvođenja kompleksnosti jezika pravilima kombinovanja. Ta se hipoteza projicira na

3 Coseriu, Eugenio (2003), *Geschichte der Sprachphilosophie*, A. Francke Verlag, Tübingen-Basel. S. 353.

4 ibid.

razvitak jezika te joj se daje temporalno povijesno određenje. Tako se pokušava rekonstruirati prapovijest ili rana povijest jezika, iako o njoj ne postoje dostupna validna svjedočanstva. No, prosvjetiteljski filozofi drže plauzibilnom svoje projekatske ideje jezika. Budući da se realna povijest jezika ne može dokučiti, oni pokušavaju shvatiti unutrašnju logiku po kojoj se jezik morao otkrivati i razvijati.⁵

U spoznajno-teorijskom smislu, prosvjetiteljsko pitanje o jeziku usmjera-
vano je na odnos jezika i mišljenja. S francuskim senzualizmom – koji opa-
žanje uzima kao izvor mišljenja – jezik se počinje shvatati kao nužan za upo-
trebu uma. Pitanje o jeziku je obrađivano u sklopu propitivanja mogućnosti
tematizacije pitanja o izvoru jezika i njegovom razvoju, a onda u izvedenom
smislu postavljano je i kao pitanje o ulozi jezika u kulturno-povijesnom i
društvenom smislu. Na tom temelju, pitano je o problemu srodnosti i razlike,
tj. individuacije jezika. U antopološkom smislu, pitanje o jeziku shvatano je
kao pitanje o čovjeku, odnosno, kao jedan od bitnih načina pitanja o čovjeku:
„Antropološki odlučujućim postalo je pitanje da li se ljudsko i životinjsko
razumijevanje bitno razlikuju i time pretpostavlja graduelna razlika ili bitna
diferencija između čovjeka i životinje“.⁶ Rođenje antropologije kao naučne,
odnosno, filozofske discipline smješta se u 18. vijek. Njezinim vodećim ute-
meljiteljima smatraju se Herder i Kant. Prosvjetiteljstvo je u pitanju o jeziku
nastupilo bez limitacija postojećim naučnim ili filozofskim disciplinama.
Propitivalo ga je sa stanovišta teorije jezika, istorije, teologije, pa i nastajuće
filozofije kulture.

Po duhovitoj ocjeni nekih savremenih istraživača pitanje o izvoru jezi-
ka je do kraja 18. vijeka poprimilo „kontinuirani i epidemički karakter“.⁷

5 Košeriu kritički sudi o generalnoj projekatskoj ideji teoretičara izvora jezika: „Pod pretpostavkom neograničenog važenja evolucionističkog principa držanje teoretičara izvora jezika je opravdano, ali ni oni ne postavljaju bitno pitanje. Ako se naime poriče važenje ovoga principa, ako se drži mogućim da je razvoj jezika moguć i od kompleksnog ka jednostavnom i da ono najprostije nije u jeziku, nego se tek pojavljuje kao doživljaj jezičke analize, ako se dopušta pretpostavka da svaki jezik od početka postoji u manje ili više potpunoj formi, onda se cijela ova zgrada urušava u sebe.“; ibid. S. 354. Logička analiza kao takva ostaje od toga nedodirnuta, ali njena projekcija na povijest jezika pokazuje se onda kao besmislena. Osnovna ideja oba smjera nije dovedena u pitanje od strane njihovih zastupnika, jer bi onda osnove oba smjera istraživanja bile razorene. Danas nam se čini da su im pretpostavke praznovjerje.

6 Borsche, Tilman (1996), *Klasiker der Sprachphilosophie*, Verlag C.H.Beck, München, S. 220.

7 Gessinger, Joachim u. v. Rahden, Wolfert (Hg.), (1989), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, Vorwort, S. 4. Tako je, na primjer, istoričar Arno Borst 1957. godine u svom habilitacionom radu *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*. 4 (in 6) Bände. Hiersemann,

Uistinu, od podsticajnijih autora u tom mnoštvu izdvajaju se Kondijak i Ruso naturalističkim tematizacijama pitanja o jeziku, te Zismilh teološkom koncepcijom o izvoru jezika. Prosvjetiteljstvo je u pitanju o jeziku donijelo borbu između naturalističkog i teološkog shvatanja pitanja o jeziku. Danas preovlađuje mišljenje da u toj epohi postoje dva markantna mislioca koja su se očitovala na pitanju o izvoru jezika. Oba su sačinili svoje spise povezano s djelatnošću Berlinske akademije nauka. Johan Peter Zismilh napisao je spis *Pokušaj dokaza da prvi jezik svoje porijeklo nema od čovjeka, nego ga je dobio od tvorca*.⁸ Johan Gotfrid Herder odgovorio je na njega svojim spisom *Rasprava o porijeklu jezika*.⁹ Ta dva rada smatraju se ključnim u raspravi o porijeklu jezika, posebno s obzirom na njemu redukciju na kontroverzu „božanskog ili ljudskog porijekla jezika“.

HERDEROVO MJESTO U POVIJESTI FILOZOFIJE JEZIKA

Herderova filozofija jezika stoji na sredokraći između prosvjetiteljske filozofije jezika (na putu od Loka i Lajbnica do Kondijaka i Rusoa) i filozofije jezika kod Humbolta i njemačkih idealističkih filozofa Fihtea i Hegela.

Ulrich Gajer drži da Herder zauzima značajno mjesto u povijesti filozofije jezika na osnovu samosvojnosti šest vodećih postavki koje oblikuju strukturu njegove jezičke teorije.¹⁰ Njegovom prosuđivanju Herderove filozofije jezika ostaje zatvorenom problematika dijalekticiteta jezika kao takvog. Posebno,

---

Stuttgart 1957–1963 (Unveränderter Nachdruck). Deutscher Taschenbuch-Verlag, München 1995) dao pregled mnogobrojnih teorija o porijeklu i razvitku jezika od antike. Njegovo je djelo referentno za hronologiju diskusija o porijeklu jezika. Juta Štajnmeč izvještava o bogatstvu tadašnjih rasprava koje su u velikoj mjeri posebne studije bez odgovarajuće naučno-teorijske i metodološke nadgradnje (Steinmetz, Jutta, *Wiederentdecken - Aufdecken: Johann Peter Süßmilchs, Versuch eines Beweises, daß die erste Sprache ihren Ursprung nicht vom Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe* (1766) als (sprach-)wissenschaftliche Arbeit der Aufklärungszeit, Wehrhahn Verlag, Hannover-Laatzten, 2003,

8 Johann Peter Süßmilchs *Versuch eines Beweises, daß die erste Sprache ihren Ursprung nicht vom Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe*, Berlin, Buchladen der Realschule, 1766.

9 Johann Gotfrid Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache, 1772. Svi navodi iz ovoga djela u tekstu su prema: J. G. Herder, Sturm und Drang. Weltanschauliche und ästhetische Schriften*. Band 1, Berlin/Weimar 1978.

10 1. Jezik je djelo ljudske prirode; 2. Razgraničenje prema životinjskom načinu djelanja koji se odnosi na instinkte; 3. Čovjek ne pokazuje samo shemu pobuda-reakcija, nego reaguje djelatno jezikom; 4. Jezik nastaje iz čudenja pred novim doživljajem; 5. Jezik je izraz novog sadržaja svijesti, istodobno; 6. Sredstvo da bi se sadržala „obilježja“, stvaranje „unutrašnje ključne riječi“. Vidi: Ulrich Gajer, *ibid.* S. 351.

ostaje nepristupačnim novum Herderove postavke o duhovnoj biti jezika. Tri su fundamentalna rezultata Herderovog razmatranja pitanja o jeziku:

(a) Po prvi put je u povijesti filozofije jezika na pitanju o biti i manifestnim formama jezika primijenjena *istorijska tačka gledišta*. Nije ona inicirana samo opštim duhom vremena u kome se i sam Herder javlja kao jedan od utemeljitelja istorizma, nego i njegovom intencijom da transcendira naturalističku sliku svijeta.

(b) Otklanjajući stare hipoteze o božanskom, naturalnom ili konvencionalnom porijeklu jezika, Herder je u raspravu o porijeklu jezika donio *ideju slobodnog duha*. Koncept glotogonije Herder je oplemenio dijalektičko-povijesnim misaonim nervom te – nagovješćujući spoznaju odnosa obrnute proporcije logičke i temporalne sukcesije u Hegelovom smislu – tematski napredovao od psihogeneze jezika prema genuinom filozofskom poimanju jezika.

(c) Gledište slobode duha – kao samorefleksija ontološkog izvorišta jezika, koja zna za sebe u refleksiji temporalnog izvorišta jezika – čini Herderovu novu stajnu tačku u razumijevanju pitanja o biti jezika. Na produktivno posve nov način on postavlja i pitanje o odnosu *mišljenja i jezika*, oblikujući ga kao ideju dijalekticiteta uzajamnog djelovanja.¹¹

Glavno Herderovo jezičko-filozofsko djelo je *Rasprava o porijeklu jezika* (Abhandlung über den Ursprung der Sprache). Berlinska akademija nauka je 1769. godine objavila konkurs za najbolji rad o pitanju porijekla jezika¹² s nagradnim pitanjem: „Ako bi ljudi bili prepušteni svojim urođenim sposobnostima, da li bi bili u stanju izumjeti jezik? Kako bi mogli sami od sebe doći do toga otkrića“¹³ Pitanje je inicirano stalnim raspravama – koje teku od antike i srednjeg vijeka – o različitim jezičko-filozofskim pitanjima, posebno o porijeklu jezika. Posebni podsticaj tim raspravama davao je

11 Do pojave *Rasprave o porijeklu jezika* – kao njegovog glavnog jezičko-filozofskog djela – Herderovo učešće u aktualnim raspravama o izvoru jezika bilo je neznatno, iako je za sobom već imao nekoliko radova o jeziku. U njima on koncepciju istorizma primjenjuje na problem nastanka i razvitka umjetnosti, jezika i mišljenja: *Über den Fleiß in mehreren gelehrten Sprachen*, (1764), *Über die neuere deutsche Literatur* (1766) i *Versuch einer Geschichte der lyrischen Dichtkunst* (1766).

12 Akademijino pitanje bilo je svojevrsna dopuna nagradnog pitanja iz 1759. godine o uticaju jezika na mišljenje.

13 „En supposant les hommes abandonnés à leurs facultés naturelles, sont-ils en état d’inventer le langage ? Et par quels moyens parviendront-ils d’eux mêmes à cette invention ? On demanderoit une hypothèse qui expliquât la chose clairement et qui satisfît à toutes les difficultés“; Adolf von Harnack (1988) *Geschichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Berlin 1900, (Vidi: Gaier, Ulrich, *Herders Sprachphilosophie und Erkenntniskritik*, Stuttgart-Bad Cannstatt, S. 75).

Maupertius. Dok je bio njen predsjednik (1746-1756), Berlinska akademija bila je toliko frankofilna da su sva dokumenta u njoj prevedena na francuski jezik.¹⁴ Usmjerenje na filozofiju jezika opredmećivalo se u Akademiji u recepciji Kondijaka i Rusoa, posebno u pitanjima odnosa jezika i mišljenja.¹⁵ U okviru tih diskusija pojavio se i Zismilhov spis *Versuch eines Beweises, dass die erste Sprache ihren Ursprung nicht vom Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe* (1766).

Herder je naredne godine *Raspravu* napisao za nekoliko nedelja. Akademijino pitanje dalo mu je zgodan povod da svojoj staroj okupiranosti pitanjem o jeziku da sintetički istraživački oblik.¹⁶ U *Raspravi* je razvio vlastitu teoriju o jeziku u polemičkom odnosu prema Kondijaku i Zismilhu. Pitanje o jeziku prenio je s naturalističkog na duhovno stanovište. Jezik je shvatio kao ishodište duhovnog svijeta: „Bavljenje jezikom označava početak njegovog naučnog mišljenja – sami jezik stoji za njega na početku povijesti kulture, čak na početku onoga specifično ljudskoga uopšte...“.¹⁷

Neki autori Herderovu *Raspravu* vrednuju u smislu početka filozofije jezika kao posebne filozofske discipline. Posebnu joj vrijednost priznaju u sklopu Herderove polihistorijske djelatnosti, jer se u njoj prepliću uvidi koji pripadaju filozofiji kulture, filozofskoj antropologiji, filozofiji povijesti, povijesti literature, nauci o književnosti, estetici, teologiji te lingvistici.¹⁸ Herderovi kritičari pak procjenjuju njegovu misao kao nepreciznu, kontradiktornu i nesistematičnu. Njegova filozofija jezika nije stringentna ni sistematska. No, njega nije vodila namjera da stvara koherentni i zatvoreni misaoni sistem, nego da filozofiju jezika stavi u službu humanosti.¹⁹ Koncept humaniteta gradi na ideji o približavanju čovjeka svom izgubljenom idealnom stanju kao izlaženju građanskog čovjeka iz otuđenja prema ljudskosti. U tom razvojnem procesu genezu jezika shvata kao proces koji vodi stvarar-

14 Maupertius (Pierre Louis Moreau de Maupertuis) je i sam anonimno objavio spis *Réflexions philosophiques sur l'origine des langues et la signification des mots* (1748). U njemu je na tragu Kondijaka problematizirao odnos između mišljenja i jezika. Za njega je jezik podređen opažanju, te spoznaja upravo može biti izvedena iz čula. Jezik samo služi njihovoj kategorizaciji. Zanimljivo je Maupertuisovo razmatranje različitosti pojedinačnih jezika. U djelu *Dissertation sur les différents moyens dont les hommes se sont servis pour exprimer leurs idées* (1756) preduzima on empirijsko istraživanje geneze jezika kojima on izvor vidi u prirodnim glasovima.

15 vidi o tome: Borsche (1996), S. 220; Gaier (1988), S. 75.

16 Herderovo pismo iz Nanta Hartknoocku, LB. II, 248; SWS. IV, 405; cit. po Hajmu: „Ovo dobro smišljeno, važno i uistinu filozofsko pitanje kao da je namjerno meni zadato“.

17 Salmony, Hannsjörg A. (1949), *Die Philosophie des jungen Herder*, Zürich Vineta, S.9.

18 Gaier (1988), ibid. S. 9.

19 Gaier (1992), S. 346.

nju apstraktnog književnog jezika kao integralnog jezika u stanju ozbiljenosti integrirane ljudskosti. U jezičkosti jezika on traži bitnu formu ljudske egzistencije: „Herder postavlja sintetički model koji više ne pita samo o čovjeku, nego o mogućnosti njegovog pitanja o sebi samom“.²⁰

Kao i u ispitivanju porijekla poezije, Herder u *Raspravi* primjenjuje prosvjetiteljsku konstruktivističku metodu: „Kada se ne može objasniti porijeklo stvari povijesnim faktima, slijedi pribjegavanje filozofskim zaključcima i vjerovanim nagađanjima“.²¹ Međutim, njegovo promišljanje pokazuje umski instinkt kojim se raskriva duhovna bit jezika. On je na djelu u Herderovom razlučivanju temporalne („red vremena“) i logičke sukcesije („red pojma“) u pitanju o genezi jezika. Uvid u dijalekticitet jezika – istina, ne uvijek samoreflektiran – Herdera čini Humboltovim, Fihteovim i Hegelovim prijetnikom.

Akademijino pitanje po Herderu traži više od separatne lingvističke strategije odgovora. U njemu implicirana su pitanja o ljudskoj unutrašnjosti, o „prirodnom poretku ljudskoga roda“, o „filozofiji jezika“ i zvanjima koja su nastajala zajedno s nastankom jezika. Ta implikacija zahtijeva jasno razgraničenje prema teološkoj tezi o *božanskom porijeklu jezika* (čiji je reprezent Zismilh) i naturalističkoj tezi o *životinjskom porijeklu ljudskoga jezika* (koju su zastupali Kondijak i Ruso).²² U kritici teološke teze on razvija logiku temporalnog porijekla jezika, tj. fiziološke sukcesije razvitka jezika. Cilj je te kritike da pokaže „*prirodno*“ (*duhovno*) *porijeklo ljudskoga jezika*. Po prirodnoj (fiziološkoj) strani gledano, ljudski i životinjski jezik imaju isto porijeklo, jer „već kao životinja čovjek ima svoj jezik“.²³ Prve manifestacije jezika su u „kriku, u tonovima, u divljim neartikulisanim glasovima“. Čovjek kao osjetljivo biće (*empfindsames Wesen*) mora glasom ispoljavati svaki svoj osjet (Empfindung). Svaki „osjećaj odzvanja“ (Gefühl töne) i u rodu „i neka

20 ibid. 344. Time se u mišljenju postiže samorefleksija: „Samorefleksija je istodobno podsjećajuća i progresivna, i uzima se u jednom momentu sadašnjosti, koji s jedne strane ono prošlo posreduje prema budućnosti, a s druge ono prošlo obavezuje da oblikuje i vaspitava ono buduće“, S. 346.

21 Haym, Rudolf (1880), *Herder nach seinem Leben und seinen Werken dargestellt*, Berlin, R. Gaertner, 4. Buch. Herder je dobro upućen u literaturu, te osim direktnih referiranja na Zismilha, Kondijaka, Rusova i Mihaelisa, pokazuje dobro poznavanje spisa Lamberta, Abbota i drugih.

22 Herder: „Kondijak i Ruso nužno su se varali u pogledu izvora jezika, jer su se, kao što je poznato, varali u pogledu te razlike, i to na različite načine: pošto je prvi životinje pretvarao u ljude, a drugi ljude u životinje“, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, ibid. S. 138.

23 ibid. S. 127.

ga svi kao jedan saosjećaju“.²⁴ Tonovima može pobuditi drugo biće: „Ti uzdasi, ti tonovi su jezici. Dakle, postoji jedan jezik osjećaja koji je neposredni prirodni zakon“.²⁵ Zajedničnost jezika životinja i čovjeka dolazi od „jezika prirode“ (die Sprache der Natur). Nije to jedan pra-izvorni univerzalni jezik svih živih vrsta, nego rudiment jezika koji je specifičan za svaku vrstu. Razvoj ljudskog jezika u obliku „vještačkog jezika“ (künstliche Sprache) ili „maternjeg jezika“ (mütterliche Sprache) ne može potpuno zatrijeti jezik prirode. On će u njima uvijek odjekivati. Diferencija između životinjskog i ljudskog glaskanja počinje odnosom između osjetljivosti (Fühlbarkeit) i tonova (Tonarten): „Uistinu, ovaj jezik prirode je jezik naroda za svaku vrstu međusobno, pa tako i čovjek ima svoj jezik“.²⁶ Iz svoje fiziološke izvornosti u kojoj stoji u jedinstvu i jasnoj opreci s životinjskim jezicima – čovjek crpi „sokove koji oživotvoruju korijenje jezika“. Oni su svojevrsna životna snaga, koja se rađa iz „izvorne, prvobitne majke ljudskog roda“, ali ne i bit jezika.²⁷ Bit jezika ne treba tražiti – po redu vremena – u njegovim primitivnim oblicima. Treba je tražiti u najvišem razvojnem stadijumu – po redu pojma – naime, u „metafizičkom jeziku“ (metaphysische Sprache) kao poznom povijesnom djelu pročišćavanja, civiliziranja i humaniziranja jezika. Najviši stadij razvoja jezika je „čedo uma i društva“.²⁸ Interjekcije u primitivnom neobrazovanom jeziku su *fiziološki*, nikako ne *logički* princip jezika.²⁹

24 Ibid., „deine Empfindung töne deinem Geschlecht einartig und werde also von allen, wie von einem, mitfühlend vernommen“!

25 *ibid.*, „Diese Seufzer, diese Töne sind Sprache: es gibt also eine Sprache der Empfindung, die unmittelbares Naturgesetz ist“, S. 128.

26 *ibid.*, „Eigentlich ist diese Sprache der Natur eine Völkersprache für jede Gattung unter sich, und so hat auch der Mensch die seinige“, S.128.

27 *ibid.*, „In allen Sprachen des Ursprungs tönen noch Reste dieser Naturtöne; nur freilich sind sie nicht die Hauptfäden der menschlichen Sprache. Sie sind nicht die eigentlichen Wurzeln, aber die Säfte, die die Wurzeln der Sprache beleben“, S. 129.

28 *ibid.*, S. 129.

29 *ibid.*, S. 130. Pogrešan je stav Zismilha – zastupnika teorije o božanskom porijeklu jezika – da se „glasovi svih poznatih jezika mogu svesti na dvadeset slova“, jer su artikulacije govornih organa vrlo brojne i svaki se glas može iskazivati vrlo raznoliko. Mnogo je manje slova nego glasova! Osebnost ortografije dolazi od toga što se ne može u potpunosti pisati onako kako se govori! „Odslikana slova su samo sjenke“ glasova. Ta činjenica upućuje prije na životinjsko, nego na božansko porijeklo jezika. On „nije nastao iz slova božje gramatike, nego iz divljih tonova slobodnih organa“. Prirodni tonovi su spona „prirodnog jezika“ (Natur-sprache). Po prirodnom zakonu „ton osjeta treba simpatetičkom biću da prenese isti ton“ (Ton der Empfindung soll das sympathetische Geschöpf in denselben Ton versetzen!).

KRITIKA NATURALISTIČKOG I TEOLOŠKOG STAVA O JEZIKU

Herder kritički odbija Kondijakovu senzualističku teoriju³⁰, Lajbnicovu teoriju onomatopeje³¹, Rusoovu naturalističku koncepciju³², kao i teoriju dobrovoljnog dogovora.³³

Herderova kritika prijetodnika pokazuje *in nuce* metodu kritičke negacije i afirmacije koja će biti karakteristična za Hegela. Istina, ne posjeduje on Hegelovu spekulativnu disciplinu mišljenja. Teškoća svih predočenih učenja o porijeklu jezika je u apsolutiziranju neke od ideja o porijeklu jezika. One imaju određenu heurističku vrijednost samo ako se shvate kao momenti

---

30 Kondijak zastupa tezu o životinjskom izvoru jezika. Jezik shvata kao diferencirano sredstvo razumijevanja. U djelu *Ogled o poreklu ljudskih znanja* (Essai sur l'origine des connaissances humaines, 1746) tvrdi da je jezik prirodni proizvod našeg čulnog organizma. Organizam proizvodi zvuke. Oni izazivaju kod drugih sličnih nam bića saosjećajuće odzive. Jezik se tako stvara sam od sebe. On nije drugo do razvitak krika izazvanog nekim osjećajem. Njegovo porijeklo ne samo da nije natprirodno, nego nije ni ljudsko ni božansko. Porijeklo jezika je ono životinjsko. Kondijak je, takođe, razvio staru ideju o porijeklu jezika iz dobrovoljnog sporazuma ljudi. Ljudi, naime, reagujući jednako na spoljašnje podražaje, mogu lako da se dogovore o značenju riječi. Teškoća je ove teorije u tome što pretpostavlja postojanje onoga što tek hoće da objasni u njegovom nastajanju. Pretpostavlja da sporazum o jeziku implicira da već postoji jezik na kome se „sporazumijevaju“.

31 Lajbnic je smatrao da jezik nastaje podražavanjem zvuka prirode (onomatopeja). U *Novim ogleđima* on razlikuje poznije, savremene ili „derivirane“ jezike i osnovu iz kojih su nastali, naime, „korijenske“ ili „prvotne“ jezike koji su nastali onomatopejom. Udaljavajući se razvojno od „prvotnih“, „derivirani“ jezici gube prirodni, a stiču uslovni karakter, ne gubeći izvornu povezanost govora i zvučnih predmeta. Onomatopeja (podražavanje zvuka, građenje riječi podražavanjem prirodnih zvuka) se javlja u korijenskom jeziku i samo u toj mjeri u kojoj se drže principa podražavanja. Udaljavanjem jezika u poznijoj razvojnoj fazi od svoga korijenskog porijekla, građenje riječi sve manje počiva na „prirodnom podražavanju zvuka“, a sve više postaje simboličko.

32 Ruso je u *Raspravi o porijeklu nejednakosti među ljudima* razvio „emocionalističku“ teoriju o porijeklu jezika. Prvi jezik čovjeka čine prirodni krici kojim se izražavaju osjećaji. Životinje se koriste jezikom gestova i pokreta, dok je izgovorena riječ karakteristična samo za čovjeka. Prvi zvuci glasa nijesu bili izazvani nuždom ni materijalnom potrebom, nego strastima (ljubav, mržnja, patnja). Na početku ljudskog jezika stoje prirodni glasovi i emocionalne interjekcije. Tek kasnije se oblikuju opšti i apstraktni pojmovi. Baza jezika i razlika prema životinjama je ljudima „volja da se bude slobodnim“. Prvi jezici su melodični i strastveni, a razvojem postaju jednostavniji i racionalniji. Civilizacija kvari čovjeka, pa se kvari i jezik. Od bogatijeg, emocionalnoga i neposrednoga postaje suvim racionalnim i metodičnim. Ruso tvrdi kako je izvor jezika poligenetičan, te se može govoriti o različitim „razvojnim stupnjevama“ jezika.

33 U kritici konvencionalističke teorije, koju je najgorljivije zastupalo englesko prosvjetiteljstvo ne osobito originalnim ponavljanjem starih Aristotelovih argumenata protiv Platona, Herder ne navodi posebnu autorsku adresu kojoj upućuje kritiku.

cjeline u kojoj se odvija proces raskrivanja antropološkog porijekla jezika. S Rusoom je Herder saglasan da je emocionalna strana jezika zajednička čovjeku s životinjama. No, nije mu prihvatljiva redukcija porijekla jezika na izražavanje emocija. Nijedna životinja – s karakterističnim interjekcijama – ne može dospjeti do početka ljudskog govora. Slično životinji, dijete krikom izražava emocije. Njegove interjekcije nijesu jezik kojim će se kasnije koristiti. Problem u Kondijakovom, koliko i u Rusoovom stanovištu, sadržan je u nedostatku jasnog kvalitativnog razgraničenja između ljudskog i životinjskog svijeta. Herder lucidno zaključuje da Kondijak životinjama pridaje ljudska svojstva, a Ruso ljudima životinjska svojstva. Herder insistira na razlici čovjeka i životinje. Ponašanje životinje određeno je instinktom, što određuje uskoću sfere njene djelatnosti. Čovjek je univerzalan po svojoj prirodi i nema jednoobraznu sferu djelatnosti. Umom i darom govora izdvaja se iz svijeta životinja. Prirodne sile koje tvore ljudski jezik i um ne djeluju u životinjskom svijetu.

Herder odbija ideju sporazuma kao izvora jezika: „Divljak, pustinjač u šumi, morao bi za sebe da izmisli jezik, iako ga nikad ne bi progovorio. On bi bio sporazumijevanje njegove duše sa sobom, i to onoliko nužno sporazumijevanje koliko bi taj čovjek bio čovjek. Ako je drugima nepojmljivo kako je ljudska duša mogla da izmisli jezik, meni je nepojmljivo kako bi ljudska duša, takva kakva je, mogla postojati, a da baš usljed toga, bez usta i društva ne bude prinuđena da izmisli jezik“.³⁴ Jezik nema životinjsko porijeklo. „Krik osjećaja“ nije izvor ljudskoga jezika. Ni kod jedne životinje „nema ni najmanjeg pravog početka ljudskog jezika“. Životinjski krik – koliko god da se organizuje, obrazuje i usavršava – nikad neće postati ljudski, „hotimični jezik“ (willkürliche Sprache). Od zvuka osjećaja nikada ne nastaje jezik. Jednako su neutemeljene pretpostavke o životinjskom porijeklu jezika kod Maupertiusa, Diodora i Vitruvija.³⁵ Herder odbija teoriju podražavanja (onomatopeje). Ona počiva na ideji o „boljoj artikulaciji oruđa za govor“.³⁶ Problem sa „slijepom sklonošću“ podražavanja je izostanak namjere. Bez namjere nema izumijevanja jezika. Nikakva „organizacija usta ne stvara jezik“. Jezik „nije izumjela mašina koja diše, nego stvorenje koje se razabira! Nema principa podražavanja u duši“.³⁷ Gdje je podražavanje na djelu, ono je

34 Herder, *ibid.*, S. 136.

35 *ibid.*, S. 138.

36 *ibid.*, S. 150.

37 *ibid.*: „denn nicht eine atmende Maschine, sondern ein besinnendes Geschöpf erfand Sprache! Kein Prinzipium der Nachahmung in der Seele“.

samo sredstvo za drugi cilj. Cilj nije u sporazumu, tj. u dobrovoljnoj „pukoj konvenciji“.

Tri godine prije konkursa Berlinske Akademije, J. P. Zismilch objavio je spis *Pokušaj dokazivanja da prvi jezik nije stvorio čovjek, nego isključivo bog*.³⁸ Zismilch argumentira protiv Rusoa tvrdnjom da su svi postojeći jezici na istom evolucionom stupnju. On daje primjere o sofisticitetu tzv. primitivnih jezika. Uzajamnost pretpostavljanja jezika i mišljenja, kao i savršenost gramatike čine jezgro Zismilchovih argumenata u prilog tezi o božanskom porijeklu jezika. Herder drži da je Zismilch – kao „najiscrpniji branilac božanskog izvora jezika“ – uistinu dokazivao suprotno od vlastite namjere u prilog tezi o ljudskom izvoru jezika. Zismilch tvrdi „da je upotreba jezika nužna za upotrebu uma“. Isto tako je „upotreba uma prirodna, te upotreba jezika isto tako morala bi biti“ prirodna. Ne može se objasniti prenošenje jezika od boga čovjeku, ako se prije toga ne pretpostavi da je čovjek obdaren sposobnošću govora i umom. Da bi čovjek naučio jezik od boga, mora biti pretpostavljen ljudski um. Međutim, čovjek ima um samo ako ima jezik: „Jezik sasvim prirodno slijedi iz prvog akta uma“, dok Zismilch hoće dokazati da „viših primjena uma ne može biti bez jezika“. Herder opet tvrdi da „ni prve, najniže primjene uma nije moglo biti bez jezika“, a Zismilch da „nijedan čovjek nije mogao sam sebi izumjeti jezik, jer je već za izumijevanje jezika potreban um“. Zismilch pada u kontradikciju, jer izlazi da tvrdi da je „jezik već morao postojati prije nego što je postojao“!?

Herder zaključuje da se ova „vječna čigra“ kružnog kretanja u uslovljavanju uma i jezika, mora zaustaviti u postavci: *ratio et oratio!* Ako um nije moguć bez jezika, slijedi da je „izumevanje tog jezika za čoveka toliko prirodno, toliko staro, toliko izvorno, toliko karakteristično, koliko i upotreba uma“. ³⁹ Dokazni *circulus* okreće se protiv Zismilchovog osnovnog stava, jer ga svodi na besmislicu: „Bez jezika čovek nema um i bez uma nema jezik. Bez jezika i uma, nije sposoban za božansku pouku. Bez božanske pouke, čovjek nema ni um ni jezik. Kako da čovek uči jezik kroz božansku pouku, ako on nema um? A nema ni najmanju upotrebu uma bez jezika. Dakle, mora imati jezik prije nego što ga ima i prije nego što ga može imati?!“⁴⁰. Herder

38 J.P. Süssmilch, „*Versuch einer Beweises das die erste Sprache ihren Ursprung nicht von Menschen, sondern allein von Schoepfer erhalten habe*“, 1756. Deset godina kasnije ovaj je spis objavljen pod naslovom *Versuch eines Beweises, daß die erste Sprache nicht vom Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe, in der akademischen Versammlung vorgelesen und zum Druck übergeben*, Berlin, 1766.

39 *ibid.*, S. 152.

40 *ibid.*

zaključuje: „Bog nije za ljude izumio jezik, nego su oni, koristeći dejstvo vlastitih snaga, samo uz više ispoljavanja, morali sebi izumjeti jezik.“⁴¹

Herder odbija teoriju o božanskom, kao i o životinjskom porijeklu jezika. Jednako, odbija postavke o porijeklu jezika iz teorije onomatopeje, kao i teorije dogovora. Po prvi put u povijesti filozofskog promišljanja biti i porijekla jezika razvija stanovište o slobodno-duhovnom porijeklu ljudskoga jezika. Za njega, jezik je „primarna indicija i produkt ljudske slobode“.⁴²

ONTOLOGIJSKI OBRT OD „TEORIJE JEZIKA“ PREMA FILOZOFIJI JEZIKA

Pitanje Berlinske Akademije impliciralo je zahtjev za postavljanjem uvjerljive hipoteze o porijeklu jezika. Herder ga nije shvatio ni slijedio kao zahtjev za izgradnjom još jedne teorije jezika. Navješćujući hegelijanski spekulativni impuls koji sebe obavezuje na „nužnost pojma“, Herder namjerava „dokazati nužnost postepenog nastajanja jezika“ kao „neoborivu filozofsku istinu“.⁴³ Hajm drži da se Herder u ovom pitanju, „kao i u svojoj estetici“, koleba između naturalizma francusko-engleske filozofije i njemačkog racionalizma. Hajm bitno promašuje ocjenom da Herdera prva filozofska tradicija navodi na „naturalistički način objašnjenja“, a druga da „traži osnovu objašnjenja u umu“, što ga vodi u dualistički, čak i „eklektički način mišljenja“. Tvrdnjom da Herder jezik shvata kao nešto „prirodno duhovno“, Hajm pokazuje da ne dopire do genuine filozofske vrijednosti Herderove *Rasprave*.

Dokaze svojoj tezi o jeziku kao ljudskom djelu, Herder nije mogao nekritički razvijati na tradiranom putu glotogonije.⁴⁴ Čak i nereflektirana glotogonija mora položiti račune na pitanju o biti čovjeka. Bez toga, nema objašnjenja mogućnosti ljudskog stvaranja jezika ni geneze jezika od interjektivnih rudimenata do metafizičkog jezika. Herder je *Raspravu* započeo glotogonijski. Ubrzo je načinio ontologijski obrt tezom da se bit čovjeka i bit jezika nalaze u slobodnom duhu. Ontološki prius slobodnog duha omogućava da se ontologijski sučele *red pojma* u jeziku i *red vremena* u jeziku, odnosno, da se pokaže obrnuta sukcesija *logičke* i *temporalne* geneze jezika. Herder

41 *ibid.*, S.153.

42 Reckermann, Alfons, (1979), *Sprache und Metaphysik, Zur Kritik der sprachlichen Vernunft bei Herder und Humboldt*, Wilhelm Fink Verlag, München, S. 19

43 R. Haym, *ibid.*

44 Glotogonija (γλωττα, jezik, γονή, rođenje), glotogeneza (γλωττα, jezik, γένεσις, proistica-nje), njem. *Der Sprachursprung* je povijesni proces porijekla, oblikovanja, nastajanja ljudskog prirodnog zvučnog jezika, jezičkih porodica, kao i jezika posebnih naroda.

ne postupa kao lingvista, nego kao filozof jezika. Od teorije jezika okreće se pitanju o biti jezika te načinima i kako se ona ozbiljuje kao povijest jezika. Izvor ljudskoga jezika je u čovjeku. Logička bit jezika nije *qualitas occulta*. Ona se korjeni u slobodi. Životinje djelaju vođene instinktom. Svojom vrsnom prirodom vezane su za sferu vlastite determinacije. Čovjek djeluje slobodnim umom. Vlastiti ga rodni karakter obdaruje mogućnošću da izađe iz svake konkretne sfere determinacije. Životinja ne postavlja vlastiti jezik intencionalno. Čovjek stvara jezik svjesno i namjerno. U slobodno-umskom stvaranju jezika njemu se bitno radi o njegovoj vlastitoj ljudskosti: „Jezik bi za čovjeka bio toliko bitan koliko je on čovjek“.⁴⁵ Objašnjenje mogućnosti da se jezik otkrije i razvija ne treba tražiti u pretpostavci nekih proizvoljnih snaga niti „društvenih snaga“. Ne odbija se ovom tvrdnjom stav da jezička simbolizacija dijelom počiva na slučajnosti znaka. Ne poriče se ni socijalna strana jezika u kojoj djeluju činioci komunikacijskih sporazuma. Dijelom osviješteno, dijelom nereflektirano, Herder drži da se bit jezika mora tražiti na ontološki višem mjestu.

Nema smetnje da se to mjesto nazove „opštom životinjskom ekonomijom“ (allgemeine tierische Ökonomie), ali uz pretpostavku polaganja filozofskih računa o ontološkoj razlici čovjeka i životinje. Herder se pouzdava u heurističku vrijednost stare helenske antropološke teze o čovjeku kao „nedostatnom biću“. Priroda prema čovjeku postupa maćehinski (natura noverca). U poređenju s životinjama, smanjuje mu snagu instinkata i čula uopšte. Kompenzacija kojom priroda dovodi čovjeka u golemu prednost nad životinjama je „prednost slobode“ (Vorzug der Freiheit). Slobodu Herder ne razumije kao apstraktnu duhovnu slobodu. Ako je čovjek biće slobode, onda se sloboda mora moći shvatiti i kao izvorni način čulnog odnosa čovjeka prema zbiljnosti. Ne radi se samo o tome da ljudska čula posjeduju slobodu. Ljudska čula jesu ljudska – zahvaljujući slobodi! Kao ljudska, a ne životinjska, čula nijesu pasivni receptori čulnih *data*. Ona su „opštija čula svijeta“ (allgemeinere Sinne der Welt), jer su slobodna. Čulna *data*, predstave, kao i misli nijesu „neposredno djelo prirode“. Netematski Herder ključnu diferenciju između životinje i čovjeka objašnjava iz kategorijalnog para *neposrednost-posredovanost*! Po moći posredovanja svega neposrednog, čovjek istupa iz prostog odnosa kauzalne determinacije. On nije „nepogrešiva mašina u rukama prirode“, nego samome sebi može postati svrha i cilj (sich selbst Zweck und Ziel).⁴⁶

45 *ibid.*, S. 142.

46 *ibid.*, S. 143.

Nasuprot psihologijskoj i gnoseologijskoj tradiciji – koje ljudsku unutrašnjost shvataju prema paradigmi razlike načina govora logosa u duši, dijelova duše, oblika djelatnosti ljudske duše ili spoznajnih moći – Herder ljudsku unutrašnjost – anticipirajući Hegelovu koncepciju subjektivnog duha – shvata kao organsko jedinstvo na principu slobodnog duha. Ljudsku unutrašnjost čini „ukupna postavka svih ljudskih snaga, cijelo domaćinstvo njegove čulne i spoznajne prirode, njegove spoznajne i voljne prirode“ (*die ganze Einrichtung aller menschlichen Kräfte; die ganze Haushaltung seiner sinnlichen und erkennenden, seiner erkennenden und wollenden Natur*). Povezana s „izvjesnom organizacijom ljudskoga tijela“, ona se naziva *umom* i čini „posebni karakter čovječanstva“ (*einen eignen Charakter der Menschheit*). Imenovala se ona kao duh ili duša, jednako „svuda djeluje cijela, nepodijeljena duša“ (*überall aber wirkt die ganze unabgeteilte Seele*). Herder je naziva *promišljenošću* (*Besonnenheit*).

Kao što u cjelini duše (duha, tj. promišljenosti) postoje unutrašnja pravila povezivanja načina njene djelatnosti, tako i u riječima – uopšte, u jeziku – djeluje „jedna jedinstvena snaga“. Ljudske su riječi ujedno „čulnost i instinkt, mašta i um“. Jezik je djelo „slobodno djelujuće, pozitivne snage svoje duše“ (*freier wirkenden positiven Kraft seiner Seele*), tj. čovjeka kao promišljenog stvora (*ein besonnenes Geschöpf*).⁴⁷ Promišljenost (*Besonnenheit*) nije samo umno mišljenje, nego cjelina ljudskih snaga. U nju spada sve od najprostijih akata smisaonog odnosa prema osjetima i osjećajima do najjasnijeg umskog mišljenja: „Promišljenost mu je svojstvena na karakterističan način, te bitna njegovoj vrsti“.⁴⁸ Zahvaljujući promišljenosti, čovjek namjerno može zadržati pažnju na predmetu iz okoline i primijetiti na njemu karakteristična obilježja. Na osnovu njih, može razlikovati stvari. Pamćenjem karakterističnih oznaka, predmetima daje određenost u svom umu: „Prvo u pamćenju sačuvano obilježje izraženo je riječju, a zajedno s tom riječi bio je stvoren jezik“. Svako od obilježja imenovano je odgovarajućom riječju. Cijeli ljudski jezik je cjelina posebnih riječi.

FILOZOFIJA JEZIKA KAO REKONSTRUKTIVNA „GLOTOGONIJA“

Jezik je djelo promišljenosti! Taj stav omogućava da se na nov način riješi pitanje diferencije principa životinjskog i ljudskoga jezika. Razmatranjem te

47 *ibid.*, S. 145.

48 *ibid.*, S. 147.

diferencije Herder postavlja osnovu svojevrsne rekonstruktivne „glotogonije“. Ona treba da dovede do punoće razumijevanja ontološko-antropološkog porijekla jezika.

Instinkt je princip životinjskog jezika. Životinje do određenog stupnja mogu shvatati jedna drugu zahvaljujući instinktima. Čovjek nema jezik po instinktu. „Nedovršeni zvuci“ i krici kao izrazi osjeta i osjećaja ne čine jezik. Koja su prva „obilježja za elemente jezika“?⁴⁹ Uho je „prvi učitelj jezika“. Obilježjima je priroda ponajprije dala zvuk koji se „urezuje u dušu“. Tako nastaju „zvučne riječi“. Priroda pomaže čovjeku da obilježja predmeta poveže sa zvukom. Čovjek je „stvorenje koje osluškuje“, te je „prirodno stvoren za jezik“. Herder drži da bi čak slijep i nijem čovjek izumio jezik, ako ne bi bio gluv i bez osjećaja. Čovjek stvara jezik na osnovu „slobode svih čula“. Sluh je centralno čulo. Drugim čulima predmeti spoljašnjeg svijeta su bliski ili udaljeni. Puni utisak proizvode ponajviše na sluh. Zvuci oličuju prirodu. „Prvi rječnik“ jezika čine zvuci koji su došli do ljudskog sluha.

Teškoću u ovoj argumentaciji stvara činjenica da svi predmeti ne odaju zvuke. Kako je čovjek naučio da zvukom označava predmete (boja, okrugla forma etc.) koji ne proizvode zvuk? Herderovo rješenje je originalno. Izvodi ga iz pitanja o vezi vida i sluha, boje i riječi, mirisa i zvuka. Sva se čula stapaju u jedno čulo, posebno kod nerazvijenih ljudi. U osnovi svih čula nalazi se osjećaj, a njegova je karakteristika da se izražava zvukom. Osjećaj se uzdiže do jasne spoznaje razlikovanih obilježja predmeta. Za njega se vezuje riječ. Rođenjem prve riječi rađa se jezik. Sluh je srednje čulo. Ono je posrednik koji ponajbolje prenosi doživljene osjećaje i stvorene pojmove. Za razliku od drugih čula, sluh se zadržava na „srednjim, opštijim obilježjima“. Sluh je najpogodnije čulo za stvaranje jezika, jer u naša čula unosi jedan zvuk za drugim. Sluh omogućava vremensku sukcesiju doživljaja, zahvaljujući postepenosti njihovog recipiranja. On je jedino čulo koje predaje spoljašnje podražaje u vremenu. Priroda je „izabrala“ sluh za ulogu posrednika između drugih čula. Sluh je karika u lancu drugih čula. Zbog toga je govor univerzalna forma izražavanja ljudskih osjećaja, koji odražavaju najrazličitije nijanse zbiljnosti.

Argumentaciju za stav o duhovnom ljudskom porijeklu jezika Herder traži u poređenju starih i savremenih jezika. U starim jezicima jasno se pokazuje karakterizacija predmeta prema sluhu, osjećajima i neposrednim doživljajima. Oni su bogati metaforama i sinonimima koji izražavaju različite nijanse čulnih utisaka. Stariji jezici često posjeduju mnogobrojne riječi za iste predmete, bića etc., ali su siromašni u izražavanju apstrakcija. Nije

---

49 ibid., S. 156.

moguće naći dokaze da je jezik božanskog porijekla. Jezik je nastao razvitkom duha (uma i čula) čovjeka. On je „mapa hoda ljudskog duha, povijest njegovog razvoja“. Ona se prostire od prirodnog zvuka prema ljudskom osjećaju, odnosno, čulnom utisku na osnovu koga nastaju apstraktni pojmovi. Najprije nastaju riječi za neposredne percipirane stvari i njihova obilježja, a najposlije opšti pojmovi. Povijest jezika teče od čulnih utisaka do apstraktnih pojmova, od izvornog „životinjskog“ do metafizičkog jezika.⁵⁰ Zbog svoje šarolikosti, metaforičnosti i emocionalnosti, prvobitni jezik bio je poetski jezik. Podražavao je opštu zvučnost prirode. Govor i pjevanje slivali su se ujedno. U izvornijim jezicima manje je gramatičkih pravila, što posvjedočuje povijest gramatike. Umnožavanje gramatičkih kategorija dolazi s razvitkom apstraktnog mišljenja. Herder razvija posebni dokaz da je jezik ljudskog, a ne božanskog porijekla. Iz teorije o božanskom porijeklu slijedilo bi da su prve riječi – *opšti pojmovi*. Međutim, jezik ne nastaje kao djelo „najvišeg uma“, nego kao povijesni proces promišljenosti koji teče od ljudske čulnosti prema ljudskom umu. Kao djelo senzibiliteta za ovozemaljsku životvornu djelatnost stvari, prve riječi su – *glagoli!* Postepeno iz njih će nastajati imenice. I u tome se objektivira proces razvojnog kretanja jezika od njegovog poetičkog prema proznom karakteru. U skladu s tim uvidom je i stav da jezik počinje predikatima, ne subjektima. Čini se da subjekt, „ono što radi“ – kao ono bitno i izvjesno – mora u temporalnom smislu prijetoditi „onome što se radi“ kao „neizvjesnom, slučajnom“. Međutim, „način građenja jezika“ kao „povijest njegovih otkrića“ kazuje upravo suprotno! „Prvi rječnik“ bio je sačinjen od glagola. Pokazuju to istočnjački jezici. Oni su „puni glagola kao korijena jezika“. Interjekcije se najprije pretvaraju u glagole, a od glagola onda postaju imena.⁵¹

JEZIK I ZAKONI DUHA

Zadatak drugog dijela Herderove *Rasprave* bio je određen drugim dijelom Akademijinog nagradnog pitanja. Prvi dio pitanja Akademije formulisan je u kondicionalu kojim se pita o mogućnosti ljudskoga porijekla jezika; „Ako bi ljudi bili prepušteni svojim urođenim sposobnostima, da li bi bili u stanju izumjeti jezik“? Herder je u polemici s Zismilhom odbio tezu o božanskom, a u polemici s Kondijakom i Rusoom tezu o prirodno-životinjskom porijeklu jezika. Drugi dio pitanja – „Kako bi mogli sami od sebe doći do toga ot-

⁵⁰ *ibid.*, S. 161.

⁵¹ *ibid.*, S. 160.

kriča“? – pita o načinu ozbiljenja mogućnosti iznalaženja jezika. Herderov odgovor na prvi dio pitanja učinio je izlišnim odgovor na drugi dio pitanja. U odgovoru je bila sadržana teza da ljudski jezik nije djelo slučajnosti ni proizvoljnosti. Jezik nastaje i razvija se po određenom tipu zakonomjernosti „ljudske prirode“. Umjesto Akademijinog drugog dijela pitanja Herder pita o toj zakonomjernosti. Bitno izmijenjenom pitanju posvećuje drugi dio *Rasprave*. Hajm nije dobro shvatio smisao te izmjene: „Ako je jezik dat čovjeku zajedno s njegovim postojanjem, zajedno s njegovim organizmom i njegovim položajem u svijetu, ne može biti riječi u većoj mjeri o postepenom razvitku jezika i o tim spoljašnjim uslovima koji pogoduju tome razvitku“.52 Herder – naprotiv – otkriće jezika, njegov razvitak, kao i spoljašnje uslove razvitka nastoji razumjeti s obzirom na unutrašnju antropološku zakonomjernost. Nije ona određena kauzalnom determinacijom prirode uopšte ili ljudske prirode. Herderov izraz „zakoni prirode“ ne treba shvatiti u smislu novovjekovnog naturalizma. U ontološkom smislu, čovjek je *otvoreno* biće, biće otvorenih antropoloških mogućnosti. Herder ga shvata kao *slobodno duhovno biće*. Sve manifestacije ljudskosti – i jezik kao *par excellence* ljudska stvar – djelo su posebnog tipa determinacije. Nije ona kauzalna, nego je *teleološka određenost!* Zahvaljujući njoj, čovjek je budućnosno otvoren u mogućnostima usavršavanja. Bez te postavke nije moguće objasniti faktum razvitka i usavršavanja jezika kao „remek-djela ljudskog duha“.53

Tematiku *teleološke zakonomjernosti* nastajanja i razvijanja jezika Herder izlaže u drugom dijelu *Rasprave* pod neprikladnim naslovom „prirodnih zakona“ – tj. „glavnih zakona njegove prirode i njegovog roda“. Zakonomjernost se najprije pokazuje u čovjekovoj „najneposrednijoj obdarenosti da stvori jezik“.54 Uistinu, ti zakoni su – zakoni duha. Prvi glasi: „Čovek je djelatno biće koje slobodno misli i čije su snage progresivno djeluju; zato je on stvorenje jezika“! Ključno je određenje čovjeka da je „umno stvorenje koje slobodno dela“55, odnosno, *promišljeno* biće. Otuda, „prvi momenat promišljenosti bio je momenat za unutrašnji razvitak jezika“. Čovjek izvorno od početka ima promišljenost. Ona ga ontološki razdvaja od životinje. U svim momentima njegovog ljudskoga ispoljavanja, od „najčulnijeg stanja“ do apstraktnog mišljenja vlada promišljenost (*Besonnenheit*). U ideji, ona je srodna potonjem Hegelovom pojmu slobodnog duha, iako kod Herdera nema ni nagovještaja složene ontološko-fenomenološko-antropološke strategije za-

52 R.Haym, *ibid.*

53 Herder, *ibid.*, S. 197.

54 *ibid.*, S. 186.

55 *ibid.*, S. 186.

snivanja pojma slobodnog duha. Ipak, vrijedan je njegov stav da se jedinstvo momenata ljudskosti nadaje po promišljenosti kao svojoj najvišoj antropološkoj moći i odredbi. Svoj temporalni antropološki početak promišljenost ima u osećaju „prvog jasnog obilježja, koje pogađa baš sluh, srednje čulo između oka i osjećaja, te je geneza jezika takva unutrašnja prešnost kakav je i pritisak embriona da se rodi u momentu svoje zrelosti. Sva priroda salijeće čovjeka da razvija svoje snage, svoja čula, dok ne bude čovjek. I kao što od tog stanja počinje jezik, tako je i cijeli lanac stanja u ljudskoj duši takav da svako dalje razvija jezik“.⁵⁶ Slobodni duh daje mjeru razvoja i usavršavanja svega ljudskoga, pa i jezika, mjeru „progresije putem promišljenosti“ koja je „zakon usavršavanja“.

Na toj misaonoj osnovi, Herder daje misaono elegantno rješenje problema odnosa jezika i mišljenja. U čovjeku „nema stanja koje, u cjelini, nije i sama promišljenost“.⁵⁷ Cijela unutrašnja struktura čovjeka sačinjena je od *momenata promišljenosti*. *Jezik i mišljenje* nijesu dva apstraktuma, kako se to često shvatalo u dugoj povijesti diskusija o njihovom odnosu. *Promišljenost* (*qua* umnost, odnosno – slobodni duh) na djelu je u *osjetu* i *osjećaju*, u čulima *vida* i *sluha* koja „neposredno daju jezik“. Otuda, „nema nijednog stanja u ljudskoj duši koje nije podobno za riječi ili se ne određuje stvarno riječima duše“. Ako je jezik manifestiranje promišljenosti, mora on moći izgovoriti riječima svako stanje promišljenosti. Sve što je u duši, izgovorljivo je (od osjeta do opštih pojmovnih odredbi)! Nema promišljenosti bez jezika, jer „ko bi razmišljao bez ijedne riječi, morao bi biti najnejasniji sanjar ili stoka, najapstraktniji prorok bogova ili monada koja sanja“.⁵⁸ Takvo stanje nije moguće. Nema te tajne ljudskoga koja bi mogla ostati neizrecivom. Sve što je ljudsko – promišljeno je! Sve promišljeno je izgovorljivo jezikom! Neraskidivo jedinstvo jezika i mišljenja nije moguće pokazati u teorijama o božanskom ili životinjskom izvoru jezika, jednako kao ni u naturalističkom ili konvencionalističkom shvatanju.

Herderovo rješenje ovoga odnosa slijedi iz stava o duhovnom izvoru jezika: „Čovjek osjeća razumom i govori misleći“. Slobodna upotreba čula – *vida* koji daje obilježja i *sluha* koji daje ton tim obilježjima – omogućava razvoj jezika. Jednako, razvoj je omogućen misaonom refleksijom. Ona svaku misao „u tišini spaja s prijetnom i s budućnošću“, kao što svako stanje koje je „refleksijom lančano povezano“ bolje promišlja i bolje iskazuje. Refleksija je pokretački i razvojni princip jezika, jer promišljenošću se

56 *ibid.*, S. 187.

57 *ibid.*, S.190.

58 *ibid.*

jezik obrazuje. Kretanje misli uslovljava razvojno kretanje riječi. Slobodnost odnosa misli i jezika iz posredovanja dobiva svojevrzni odlik neposrednosti koja je poput prirodne neposrednosti (hegelovska „posredovana neposrednost“). Herder veli da „obrazovanje jezika čovjeka postaje prirodnim, koliko i sama njegova priroda“.⁵⁹

Protiv teorije o porijeklu jezika iz sporazuma ljudi Herder postavlja formulaciju „drugog zakona prirode“: „*U svom određenju čovek je stvorenje čopora, društva: dakle, razvijanje jezika njemu je prirodno, bitno, nužno*“.⁶⁰ Postojanje i razvitak jezika uslovljeni su činjenicom da je čovjek društveno biće: „Nijedan čovjek nije sam za sebe, on je uključen u cjelinu roda, on je samo jedan u daljnjem slijedu“.⁶¹ Čovjek živi u društvu sličnih bića. Razvitak svakoga je povezan s razvitkom cijelog pokoljenja. Razvitkom društva, razvija se i jezik. Obrazovanjem i vaspitanjem svako usvaja način mišljenja svoje porodice, plemena. Djetetu se u porodici „jezikom prenosi cijela duša, cijeli način mišljenja njegovih roditelja“. Prema načinu mišljenja porodice obrazuje se i jezik, koji postaje sve bogatijim i metodičnijim pri njegovom izučavanju i predavanju. Progres jezika je beskonačan, kao i razvitak društva. Svaki novi mislilac obogaćuje i razvija jezik.

Teškoću razumijevanja postojanja različitih jezika Herder tumači „trećim prirodnim zakonom“: „*Kao što ni cijeli ljudski rod nije mogao ostati jedan čopor, tako nije mogao ni zadržati jedan jezik. Dakle, nastaje obrazovanje različitih nacionalnih jezika*“.⁶² Jezik u izvornom smislu posjeduje moć individualiziranja: „U pravom metafizičkom smislu nikad nije moguć jedan jezik kod muškarca i žene, oca i sina, djeteta i starca“. Na jezik mogu djelovati brojni socijalni, povijesni, geografski, klimatski etc. činioci. Oni dovode do diferencija kojima se objašnjava postojanje različitih jezika. Jedan od kapitalnih činilaca razlike jezika je nužnost podjele ljudskog roda na različite nacije. Čovjek je sazdan tako da može živjeti u svim zemljama na planeti. Pod uticajem raznih klima i načina života nastaju posebnosti izgovora i karaktera jezika. Koliko je različitih nacija, toliko je različitih jezika: „Jezik je novi Protej koji luta po svoj zemlji“. Različite nacije nose osobenosti nacionalnog karaktera i jezika, ali se jezici ipak razvijaju u uzajamnoj tijesnoj povezanosti. Svaki jezik je cjelina za sebe, a opet – svi ljudski jezici čine jedinstvo.

„Četvrtim prirodnim zakonom“ Herder objašnjava činjenicu opšteg i neprekidnog kulturnog razvitka, te u njenom sklopu i razvitka jezika: „Kao

59 Herder, *ibid.*, S. 190.

60 *ibid.*, S. 198.

61 *ibid.*, S. 200.

62 *ibid.*, S. 205.

što, po svoj vjerovatnoći, ljudski rod iz jednog izvora sačinjava progresivnu cjelinu u jednom velikom domaćinstvu, tako i svi jezici i s njima cijeli lanac obrazovanja⁶³. Kao što pojedinac akumulira životna iskustva, tako i narodi primaju iskustva prošlih pokoljenja i dalje ih razvijaju u cjelini zdanja ljudske kulture. „Promišljenošću se postiže progresivno jedinstvo svih životnih stanja – prema tome, usavršavanje jezika“⁶⁴. „Jezik se rasplodava i usavršava ljudskim rodом“. Savremeni jezici nastajali su i usavršavali se u hodu razvitka kulture, potpuno prirodnim putem. Apsurdno je govoriti o božanskom nastajanju jezika. Hipoteza o božanskom porijeklu jezika je lijepo maskirana besmislica.

EPILOGOS

Herder je *Raspravom* pitanje o izvoru jezika podigao na višu ontološku razinu od svojih prijetodnika, kritički otklonio „starije jednostrane hipoteze“ (Hajm) o jeziku i položio osnove novoj filozofiji jezika. Pokazao je da pitanje o izvoru jezika neposredno zahtijeva „odluku o osnovnim pitanjima filozofije“⁶⁵. U osnovi te odluke je ideja o autonomiji ljudske prirode, o čovjeku kao duhovnom biću. Ona omogućava povijesnu perspektivu razumijevanja biti čovjeka te biti ljudskoga jezika. Herderova filozofija jezika stoji u čvrstoj povezanosti s njegovom humanističkom filozofijom, posebno s filozofijom povijesti.

Herder je neposredno ili posredno djelovao na cijeli niz autora (Gete, Šiler, Helderlin, F. Šlegel, Novalis, Vakenroder, Merike, Klajst i J. Grim). Herder je odlučujuće uticao na oblikovanje centralnih postavki Humboltove filozofije jezika. Kao i Herder, Humbolt smatra da je jezik „plod instinkta nadahnutog umom“, koji nije posebna duševna moć, nego je cjelina ljudske unutrašnjosti. Humbolt slijedi Herdera u tematizaciji pitanja o odnosu jezika i mišljenja. U njega nalazi podsticaj za pitanje o odnosu *ergon* i *energeia*, kao i pitanje o funkciji znaka. Od Herdera dobiva misaone podsticaje za problem razumijevanja raznolikosti jezika i profilaciju zadatka lingvistike da „prati u svim povijesnim obrtima hod umnog razvitka čovječanstva rukovodeći se izučavanjem jezika koji imaju duboku vezu s tim razvitkom“. Hajm kaže: „Oslanjajući se na Kantovu analizu načina sticanja spoznaje i Šilerov opis

63 *ibid.*, S. 212.

64 *ibid.*

65 Pallus, Hannelore (1980), *Bemerkungen zu den philosophischen Auffassungen Herders in seiner Schrift „Über den Ursprung der Sprache“*. In: Herder-Kolloquium 1978, S. 238.

cjeline ljudskih sposobnosti, Humbolt je izvornije zahvatio pitanje porijekla jezika i mogao je pomiriti od Herdera sazdanu novu nauku – filozofiju jezika (većim dijelom na osnovu ideja Lajbnica) s razvijenijim naučnim spoznajama našega vremena⁶⁶. Dok je Humbolt posjedovao ogromnu lingvističku građu i znanje brojnih jezika, Herder je raspolagao oskudnom građom, elementarnih poznavanjem hebrejskog jezika i iz putopisne literature. Preko Humbolta ili neposredno, postavke Herderove filozofije jezika djelovale su na jezičko-filozofski i lingvistički razvitak u 20. vijeku.⁶⁷ Tragove njegovog uticaja moguće je pratiti u djelima Rotakera, Vajsbergera, Sepira, Vorfa, Hajdegera, Gadamera, Blumenberga, Apela, Gelena etc. De Sosirovo ključno razlikovanje *langue i langage potiče od Herderovog razlikovanja jezika (Sprache) i stvaranja jezika (Sprachschaffung)*.

LITERATURA

- Perović, Milenko A. (2015), *Medium duha versus kuća bitka. Hegelov spekulativni pojam jezika*, Arhe, br. 24, Novi Sad, str. 9–36.
- Perović, Milenko A. (2016), *Humboltovo zasnivanje filozofije jezika*, 1. dio, *Lingua montenegrina*, IX/I, br. 17, Cetinje, str. 3-21.
- Perović, Milenko A. (2016), *Humboltovo zasnivanje filozofije jezika*, 2. dio, *Lingua montenegrina*, IX/II, br. 18, Cetinje, str. 3-22.
- Perović, Milenko A. (2016), *Fihite i pitanje o jeziku*, Arhe, br. 25, Novi Sad, str. 7-27.
- Borsche, Tilman (Hg.) (1996), *Klassiker der Sprachphilosophie. Von Platon bis Noam Chomsky*, C. H. Beck, München.
- Gaier, Ulrich (1988), *Herders Sprachphilosophie und Erkenntniskritik*, Stuttgart-Bad-Canstatt, Frommann-Holzboog.
- Gaier, Ulrich (1996), *Johann Gottfried Herder (1744-1803), Klassiker der Sprachphilosophie. Von Platon bis Chomsky*, C. H. Beck, München.
- Heise, Jens (1998), *Johann Gottfried Herder*, Junius Verlag, Hamburg.
- Гулыга А. В. (1975), *Гердер*. Изд. 2-е, дораб. Москва, Мысль.
- Pallus, Hannelore (1980), *Bemerkungen zu den philosophischen Auffassungen Herders in seiner Schrift „Über den Ursprung der Sprache“*. In: Herder-Kolloquium 1978, Weimar.
- Astrid Gesche (1993), *Johann Gottfried Herder. Sprache und die Natur der Menschen* Würzburg.
- Irmscher, Hans-Dietrich (2001), *Johann Gottfried Herder*, Reclam, Stuttgart.
- Gessinger, Joachim u. v. Rahden, Wolfert (Hg.) (1989), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Maurer, Michael (2014), *Johann Gottlieb Herder. Leben und Werk*, Böhlau Verlag, Köln.

⁶⁶ Haym, ibid.

⁶⁷ Ulrich Gaier, 1996, ibid. S. 231.

MILENKO A. PEROVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

HERDER'S PHILOSOPHY OF LANGUAGE

Abstract: This article is concerned with Herder's *Treatise on the Origin of Language*. The author defines Herder's place in the history of philosophy of language. Contrary to the majority of the authors who have studied reception and criticisms of Herder's philosophy of language, the author of this paper concludes that Herder is the first thinker who finds the origin of language in man's free spiritual essence. From that position Herder criticizes theological, naturalistic and conventionalist understanding of the question concerning the origin of language and establishes his own turn from glottogony to philosophy of language in the genuine sense.

Keywords: Herder, origin of language, Condillac, Rousseau, Süßmilch, Maupertuis, philosophy of language

Primljeno: 20.08.2016.

Prihvaćeno: 08.11.2016.